

הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים יהודים

נחום בוגנר

קיבוצי הילדים

ההתארגנות הציבורית של שארית הפליטה בפולין נשאה מלכתחילה אופי מפלגתי, ואחד מסממניה הבולטים היה שיקום תנועות הנוער הציוניות וריבוי "הקיבוצים" בתוכן. במרס 1945 הוקם ברחוב פוזננסקה 38 שבוורשה ההרוסה הקיבוץ הראשון המשותף לתנועות דרור והשומר הצעיר. חברי הגרעין המייסד של קיבוץ זה היו קבוצת נערים ונערות מיוזמים שבגרו בגטאות, במחנות ריכוז וביערות. מדריכיהם היו מיכאל ליטבק, טוביה בוז'יקובסקי, ישראל שקלאר וברונקה קליבנסקה - כולם שרידי ה"אקטיבה", הפעילים של תנועותיהם מהימים שלפני המלחמה.¹ בעקבותיהם הלכו שאר התנועות ושיטת "הקיבוצים", התארגנות צעירים לחיי שיתוף, פשטה במהירות בריכוזי היהודים ברחבי פולין. קיבוצים אלה היו אמורים להיבנות על-פי הדגם הישן של קיבוצי ההכשרה מהימים שלפני המלחמה, שבהם הכשירו החברים את עצמם בעבודה פיזית לקראת העלייה לארץ ישראל. בפועל היו הקיבוצים החדשים שונים מקיבוצי ההכשרה הישנים, הן בהרכבם האנושי והן באווירה ששררה בהם. יוחנן כהן, איש תנועת "הנוער הציוני" שעלה ארצה מפולין ב-1937 וחזר אליה באוקטובר 1945 בתפקיד שליח מטעם המוסד לעלייה ב', עמד נדהם למול המציאות החדשה שהתגלתה לפניו בקיבוצים אלה, שכן חלפו רק שמונה שנים מאז עזב את הוויית תנועת הנוער בפולין שלפני המלחמה:

נתברר לי כי כל המושגים שלי על "תנועות", "קיבוצי הכשרה" וכיוצא בזה לא היו אלא אנכרוניזמים התלושים מהמציאות. אני חייתי עוד בעולם המושגים של שלושום, בזיכרונות נעורי... חשבתי במושגים רעיוניים, פדגוגיים, אסתטיים. נגד עיני עמדה עוד תנועת נוער, המחנכת לאידאלים נשגבים, אנושיים ויהודיים. חשבתי על קיבוצים המכשירים חלוצים צעירים לחיי עבודה והגנה. מצאתי מציאות שונה. לא אגזים ולא אעוות את המציאות, אם אומר שהקיבוץ בפולין באותם ימים היה מעין בית יתומים. הוא היה תחליף לבית, למשפחה ונתקבצו בו יתומי השואה... הקיבוצים היו נקודת משען ראשונה לנוער שראה סביבו את הניוון והדמורליזציה שצמחה בתנאי המלחמה. בני הנוער, גלמודים וכואבים, מצאו בקיבוץ את האמונה בעתיד. שם מצאו אווירה של חמימות משפחתית שאת חסרונה הרגישו עד כאב.²

את האווירה החיובית בקיבוצים אלה השרו שרידי האקטיבה הישנה שהקימו אותם והדריכו בהם. הם אלה שהצליחו להחדיר בצעירים את ההרגשה שלמרות כל חוויות המלחמה הנוראה, יש טעם לחייהם, ואין הם צריכים להרגיש נחותים משום שהם יהודים. להפך, עליהם להתגאות בכך. הקיבוץ שאליו הצטרפו, העמיד לפניו יעד ברור - לשקם את חייהם בעלייה לארץ ישראל בכל דרך ובהצטרפות לבוני המולדת בהתיישבות. מלכתחילה עמדו החיים בקיבוצים אלה בסימן של ארעיות. הכול היו ערוכים ודרוכים לקראת תזווה במסלול "הבריחה" – היציאה המחתרנית של יהודים מארצות מזרח אירופה אל מחנות העקורים שבמערב - וההעפלה. לכן יותר משהיו קיבוצי הכשרה במובן הישן, היו קיבוצים אלה קיבוצי עלייה או "קיבוצים בדרך", כמושג התקופה. יותר מהאידאלים הנשגבים והמופשטים שמדריכיהם ניסו

¹ שלום סטפן גראייק, המאבק על המשך החיים: יהודי פולין בשנים 1945-1949, תל אביב 1989, עמ' 18.

² יוחנן כהן, עוברים כל גבול: "הבריחה" – פולין, 1945-1946, תל אביב 1996, עמ' 198.

להחזיר בהם, ליכדו את חבריהם החברותא שבגורל המשותף וביעד המשותף שגיבשו אותם לכדי עדה סוערת היודעת את דרכה. זאת אולי הסיבה שרבים נהרו אליהם, הסיבה ששיטת הקיבוצים פשטה במהירות שכזאת. די אם נציין שבתחילת אוגוסט 1945, כארבעה חודשים אחרי שהוקם הקיבוץ הראשון, כבר היו בפולין יותר משבעה עשר קיבוצי הכשרה לנוער בני שש עשרה עד עשרים ואחת, ועוד קיבוצים רבים שכמותם עמדו לקום.³

בהסתערות על הנוער לא הסתפקו התנועות החלוציות בהקמת קיבוצים של בני נוער ובוגרים, אלא גם ביקשו להקים קיבוצים לילדים ולנערים בני שנים עשרה עד חמש עשרה, הגיל הקלסי להצטרפות לתנועות נוער. הבעיה היתה מהיכן יילקחו האמצעים והמדריכים הדרושים לטיפול בבני גילים אלה. אך כמו בתקופות חירום, כך גם בעיה זאת נפתרה באמצעות אלתור, ובכוח ההתלהבות והמסירות. בד בבד עם הקמת קיבוצי הבוגרים הראשונים, החלו מדריכים, שרידי האקטיבה הוותיקה, להכשיר סגל מדריכים צעירים מקרב הנוער שהצטרף לתנועות זה עתה. ההכשרה נעשתה במסגרת סמינרים רעיוניים קצרים ומאולתרים שנפתחו כבר בקיץ 1945. מהקיבוץ הראשון שהוקם בוורשה והיה משותף לתנועות דרום והשומר הצעיר, יצאו ראשוני מדריכי הילדים, ביניהם אוטה וארגון-גראייק, נטקה גולד, דורקה בראם-שטרנברג, לאה רוזנבלום-צור, זלמן אקרמן, ד'ז'וניה קארו-ויינברג, ל'וניה גולדשטיין, מרדכי גולדהכט ואחרים.⁴ אליהם הצטרפו בוגרי התנועות מהימים שלפני המלחמה, מהם שניצלו על אדמת פולין, ומהם שהחלו להגיע מברית-המועצות עם גלי הרפטרואציה הראשונים, ביניהם נסיה אורלוביץ'-רזניק, חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מרדכי בינצ'וק (בהט) ואחרים. שנות ניתוקם מחבריהם עוררו בהם געגועים לכל מה שהיה קשור בתנועה, והם התגייסו לפעילות מתוך להט, כאילו כדי לכפר על שהם נשארו בחיים.⁵

הפעילות התנועתית בקרב הילדים עברה שינוי מהפכני, בדמות דילוג על השלב החינוכי הקלסי במסגרת ה"קן" או ה"סניף" התנועתי שהיה מקובל לפני המלחמה, ומעבר ישיר ל"קיבוץ הילדים". "קיבוץ הילדים" היה יציר חדש של התקופה שלאחר השואה, שעד אז לא נודע כמותו בתנועות הנוער הציוניות. בחיים הנורמליים שלפני המלחמה חיו הילדים חיי שגרה עם הוריהם, למדו בבית הספר, ורק מקצת שעות הפנאי שלהם הוקדשו לפעילות תנועתית, שבהן בילו בקנים ובסניפים התנועתיים במשחקים ובפעילות עיונית. בעצם, פעילות זאת היתה מחוץ לתחומי חייהם הממשיים, הפרוזאיים. בית ההורים היה הסביבה האורגנית שבה גדלו, ותנועת הנוער המרידה אותם נגד אורחות חייהם הבורגניים של הוריהם. אחרי המלחמה לרוב הילדים ששרדו, לא נשאר בית הורים למרוד בו. הם היו זקוקים לבית במובנו הפשוט של המושג וליד מלטפת. באותם ימים נטלו על עצמן תנועות הנוער המשתקמות גם את התפקיד הזה. לכן במידה מסוימת היה קיבוץ הילדים בבואה של קיבוץ הבוגרים, מעין מזיגה בין בית יתומים ובין קן תנועתי, שבלי משים לבש צורה דומה לזאת של בית הילדים בחינוך המשותף שהיה נהוג בתנועה הקיבוצית בארץ. אך זה היה בית ילדים ארעי המתכוונן לעלייה לארץ ישראל.⁶ וכך עד מהרה היו קיבוצי הילדים בפולין לזרם חינוכי מתחרה לזרם החינוכי של מוסדות הילדים שבשליטת הוועד היהודי המרכזי. כאמור, הוועד היהודי המרכזי הקים בשנת 1945 רשת של בתי ילדים ברחבי פולין שהושקעו בהם אמצעים רבים, אך רק מקצת הילדים ששרדו נקלטו בהם, פחות מעשרים אחוז, רובם ככולם יתומים, ביניהם גם ילדים קטנים וחולים. עם הזרם הגדול של הרפטרואציה, הקים הוועד היהודי המרכזי עוד חמישים וארבע פנימיות יום לילדי השבים כדי להקל על קליטתם של הוריהם בעבודה במקומות מגוריהם החדשים, ובהן נקלטו כ-3,800 ילדים.⁷ בכל המוסדות הללו שלטו הקומוניסטים היהודים ואנשי הבונד, והקו החינוכי שהכתיבו, אף כי לא במוצהר, תמך בהתבוללות בתרבות ובחברה הפולנית. השפה השלטת במוסדות אלה היתה פולנית, הנושאים היהודיים, כמו החגים ולימוד העברית, הלכו ונזנחו בתירוצים שונים, ואחרי שהילדים נרגעו מעט מהטראומות שחוו במלחמה, השתדלו לשלבם בכל מחיר במערכת החינוך הפולנית הממלכתית, כדי שיגדלו להיות אזרחים נאמנים של פולין החדשה.

³ יצחק צוקרמן, 'יצאת פולין: על "הבריחה" ועל שיקום התנועה החלוצית', תל אביב 1988, עמ' 20.

⁴ גראייק, המאבק על המשך החיים, עמ' 18.

⁵ נסיה אורלוביץ'-רזניק, "בית ילדים שומרי", בתוך דרור לוי (עורך), ספר השומר הצעיר, כרך ב', מרחביה 1961 עמ' 311-312.

⁶ זלמן לבנה וישעיהו וינברג, "תנועה על חורבות", שם, עמ' 290-291.

⁷ Sprawozdanie Wydział Opieki nad Dzieckiem C.K.Ż.w P.na rok 1946, AŻIH (CKŻ WO)

לעומת זאת בקיבוצי הילדים השתדלו, במעט כוחות ההוראה שעמדו לרשותם, להחזיר בחניכים משהו מהתרבות העברית החדשה ומהאוירה הארצישראלית. התנועות גם פעלו מלכתחילה במטרה להוציא את קיבוצי הילדים מפולין בכל דרך, חוקית ולא-חוקית, ולקדם אותם לעבר ארץ ישראל. לכן הצטרפו אליהם ילדים רבים. הרכב הילדים בקיבוצי הילדים הראשונים היה כזה שבכתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי. רובם היו יתומים שאספו חברי הקיבוצים הבוגרים, לאחר ששרדו בכפרים, במשפחות נוצריות וביערות. מקצתם היו אחים וקרובים של חברי הקיבוצים הבוגרים, שלא יכלו להביא אותם אל מסגרת הקיבוץ הבוגר משום שלא התאימה להם.⁸ כשהחל להגיע זרם הפליטים מברית-המועצות, הסתערו פעילי תנועות הנוער על תחנות הרכבת כדי לקבל את פניהם והשתדלו לשכנע את ההורים למסור את ילדיהם לקיבוצי הילדים, מבטיחים להוציא אותם מפולין בדרכי "הבריחה".⁹ וההורים, שכשמסרו את ילדיהם לקיבוצים טרם החליטו על המשך דרכם, הלכו לא אחת בעקבותיהם לארץ ישראל.¹⁰

עד סוף 1945 הוקמו שמונה קיבוצי ילדים שכל אחד מהם קלט רק עשרות בודדות של ילדים: שניים של דרום, שניים של השומר הצעיר וארבעה של הנוער הציוני. מספר זה גדל במהירות ככל שגברה הרפטיאציה מברית-המועצות, והגיע לשיאו בקיץ 1946, עם כחמישים קיבוצי ילדים של כל התנועות ברחבי פולין, ובהם כ-3,300 ילדים שהיו ערוכים לקראת עלייה.¹¹ התנועות השונות שהקימו את קיבוצי הילדים, התחרו ביניהן על נפשות הילדים, כל תנועה התהדרה במספר הגדול של הילדים שהצטרפו לשורותיה. התנועות גם לא היססו לשלוח את פעיליהן לבתי הילדים שבפיקוח הוועד היהודי המרכזי כדי להוציא מתוכם ילדים בפיתויים ובתחבולות שונות ולהעבירם אל שורותיהן.¹²

בשעת ההסתערות הנלהבת הזאת של תנועות הנוער על הילדים נשכחו היתומים הקטנים שגילם שנים עשרה ומטה שנשארו אצל משפחות נוצריות ובמנזרים, ולא היה להם גואל, ביניהם אף היו שלא ידעו על מוצאם היהודי. כאמור, זאת היתה בעיה קשה וסבוכה שהכול ידעו עליה, ועדיין המתינה לפתרונה. פה ושם נעשו ניסיונות בודדים של חברי תנועה בוגרים להוציא ילדים מידי כפריים ומנזרים, אך בלא הצלחה יתרה.¹³ זאת היתה משימה מורכבת שתנועות הנוער לא יכלו לה. לתנועות הנוער לא היו לא האמצעים ולא הכלים הדרושים כדי לחפש ילדים בודדים הפזורים בכל רחבי פולין ומוחזקים בבתי פרטיים ובמנזרים. הן גם לא היו ערוכות לקלוט במסגרותיהן ילדים קטנים וחולים שנדרשו להם תנאים מיוחדים וטיפול מתאים.¹⁴

לכך התווספה בעיית היתומים שהחלו להגיע עם זרם הפליטים מברית-המועצות. הוריהם נספו במלחמה והם נמסרו בשעתו לבתי יתומים מעורבים שונים, רוסיים או פולניים, שיסד במעמקי ברית-המועצות "איגוד הפטריוטים הפולנים" (ZPP - Związek Patriotów Polskich). עתה, משחזרו לפולין, השתדל הוועד היהודי המרכזי להפנותם למוסדות שבשליטתו. מקצתם הגיעו עם מחנכים יהודים, ובמפגש אתם בתחנות הרכבת היה אפשר לשכנעם להעביר ילדים אלה לקיבוצי הילדים הציוניים.¹⁵ אלא שבתוך השיירות הללו הגיעו גם יתומים בלא ליווי מחנכים יהודים, והיה חשש שמא הם יימסרו לבתי יתומים פולניים ואחר כך יקשה להוציאם משם.¹⁶ הפתרון שנמצא לבסוף לכל היתומים הללו, הן אלה ששרדו בפולין ועדיין נשארו בידי מציליהם הנוצרים, והן אלה שהגיעו מבתי היתומים המעורבים שבמעמקי ברית-המועצות, היה ארגון שהוקם במיוחד לשם כך ונקרא "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים" וקלט אותם בתוכו.

⁸ אורלוביץ-רזניק, "בית ילדים שומרי", עמ' 312-313.

⁹ שרה שניר-נשמית, *ואל המנוחה לא באתי*, תל אביב 1986, עמ' 190.

¹⁰ זלמן אביגדורי, "מכתבים מהשליחות בפולין", בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 99.

¹¹ כהן, *עוברים כל גבול*, נספח ה', עמ' 464-465.

¹² אורי ינאי (ינובסקי), בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 67.

¹³ עדות חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68); לייבל קורסיקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין בשנים 1946-1949", בתוך *גלעד ז'-ח'*, (1985), עמ' 253.

¹⁴ שניר-נשמית, *ואל המנוחה*, עמ' 190.

¹⁵ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 91.

¹⁶ עדות חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68).

הקמת הקואורדינציה

ידו של אריה שריד (לייבלה גולדברג), אז חבר קיבוץ יגור ומראשוני השליחים שהגיע לפולין מהארץ בשלהי 1945, היתה בהקמת ארגון הקואורדינציה. שריד נשלח מטעם הפלג של מפא"י בקיבוץ המאוחד כדי לפעול בקיבוצי תנועת דרוור. כשיצא לדרך לא היה בידיו מידע של ממש על המתרחש בקרב שארית הפליטה בפולין. כרבים אחרים בארץ רחש הערצה ליצחק (אנטק) צוקרמן ולצביה לובטקין, מראשי חבורת לוחמי הגטאות, על שאחרי כל מה שחווי, נשאר בהם הכוח להירתם לשיקום התנועה, והוא חשב ללכת בעקבותיהם. עוד כשהיה באיטליה, בדרך לפולין, הזדמן לו לפגוש את יצחק צוקרמן שסיכם עמו כיצד ישתלב בפעילות החינוכית בתנועת דרוור.¹⁷ על ענייני ילדים לא דובר עמו, והנושא היה רחוק ממנו. כשהגיע לפולין, כדרכם של שליחים באותם ימים, יצא לסייר במחוזות נעוריו כדי לחפש אם שרד מישהו מבני משפחתו או ממכריו, ונתקל בתופעת היהודים הסמויים ששקעו בחברה הפולנית וסירבו להודות בזהותם היהודית.¹⁸ תופעת הטמיעה בקרב הניצולים הכאיבה בייחוד לאנשים שבאו מההוויה היהודית הלאומית של ארץ ישראל והתקשו להשלים עמה.

בשעת ביקור בבניין הוועד היהודי בקרקוב הזדמן לשריד לפגוש באחת מאותן נשים פולניות שבאו עם הילד שהצילו, כדי לקבל מהוועד את התמיכה החודשית בעבור הטיפול בו. התופעה עוררה את סקרנותו, והוא שאל את האישה כמה זמן יש עוד בדעתה להחזיק בילד. מתשובתה למד שהילד הוא יתום ושכונתה לגדלו כבנה, וכי אין בדעתה למסור אותו לרשות יהודית כלשהי. כשיגדל, אמרה לו, יחליט על דרכו בחיים. כשניסה לברר, אם יש בדעת הוועד היהודי להוציא ילדים כאלה מידי אפוטרופוסיהם הנוצרים ולהעבירם לבית יתומים יהודי, נאמר לו שאין לוועד כסף כדי לפדותם.¹⁹ שריד שבא מרחוק ונתקל בבעיה זאת בפעם הראשונה, לא היה מוכן להשלים עמה. לימים אמר: "בשבילי, איש ארץ-ישראל, היה מובן שילד יהודי שנשבה בין גויים, צריך לשוב אחרי המלחמה ליהודים. התופעה הזאת של ילדים הנשארים אצל גויים, שמבקשים תמיכה אצל יהודים, היתה בעיני בלתי-נסבלת מבחינה מוסרית ורגשית. זה לא נקלט במבנה הנפשי שלי".²⁰

לדבריו, אז הבזיק במוחו הרעיון כי יש לעשות למען פדיון ילדים אלה מידיים זרות. הוא ביקש בוועד היהודי כתובות של ילדים יהודים שאפשר לפדותם. הוא קיבל כתובת של אישה פולנייה שברשותה היו שני ילדים, ילד וילדה. תמורת 3000 זלוטי הסכימה האישה למסור את הילדה, והיא נפדתה.²¹ התופעה של נשים נוצריות הבאות עם ילדים יהודים כדי לקבל תמיכה מהוועד היהודי, לא היתה אופיינית רק לקרקוב, והיה אפשר להתקל בה גם במקומות אחרים. היו גם מקרים שהילדים עצמם באו למוסדות היהודיים לבקש עזרה בעבור האפוטרופוסים הנוצרים שלהם. בביקורו בוורשה פגש שריד בשני ילדים, אח ואחות שנראו לו בני עשר ושלוש עשרה, שהלכו למשרדי הג'וינט לבקש עזרה בשביל ה"דודה" הפולנייה שלהם. כששאל אותם אם הם יהודים, השיבו בחיוב וסיפרו לו כי הוריהם נהרגו, וכי הם גרים אצל המשפחה הפולנייה שהסתירה אותם, ועתה הם רוצים לעזור ל"דודה" שהצילה אותם, כי היא ענייה. כשהוסיף ושאל, אם יסכימו לנסוע לפלשתינה, השיבו לו שכן. שריד הציע להם להביא את ה"דודה" כדי שתעביר אותם לידי היהודים, ואז יוכלו לנסוע לפלשתינה.²² באחד מימי פברואר 1946 הגיעו למעון של מפלגת פועלי ציון בוורשה שני הילדים, ששמם היה איזו ופולה מילר, ואתם האפוטרופוסית הפולנייה שלהם. את המשא ומתן עמה על מסירת שני הילדים סיימה שרה נשמית ששילמה לה בעבורם 15,000 זלוטי.²³ האישה שעמה נוהל המשא ומתן היתה הגונה מאוד, ולא התמקחה כלל. ניכר בה שהרגישה אי

¹⁷ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 78-79.

¹⁸ שם, עמ' 76-77.

¹⁹ שם, עמ' 83.

²⁰ עדות אריה שריד, מת"ב, 10(68).

²¹ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 83.

²² שם, עמ' 84.

²³ שרה נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", בתוך *דפים לחקר השואה והמרד ב' 1952*, עמ' 118.

נוחות והתנצלה על שהיא מוכנה לקבל כסף תמורת הילדים. רק מחמת עונייה, אמרה, היא נאלצת לעשות זאת, וביקשה שידאגו להם.²⁴

למחרת הופיעו במעון המפלגה שני אורחים מארצות-הברית שכבר הזכרו, לואיס סגל מזכיר ה"נאציאונאלער ארבייטער פארבאנד", ארגון אה של מפלגת פועלי ציון, ושמואל מרגושס, עורך היומון היידי בארצות-הברית, "דער טאג". שניהם עשו באותה עת בפולין בשליחות מטעם הקונגרס היהודי העולמי. שריד הציג לפנייהם את שני הילדים שנפדו, והציע להם תכנית שלפיה יקום מפעל לפדיון ילדים. השניים דיווחו לקונגרס היהודי העולמי בארצות-הברית על היזמה המתגבשת בפולין, להקים מפעל לפדיון הילדים שנשארו בידי הנוצרים, ביקשו לשלוח להם בדחיפות כסף למטרה זאת ונענו מיד. אבל נראה שראשי הקונגרס היהודי שישבו מעבר לים, טרם התמצאו בסכך היחסים הפוליטיים בקרב שרידי יהדות פולין ובמאבק המתנהל בין הגורמים השונים - הציונים הקומוניסטים והבונד - על נפש הילדים, ומתוך 5,000 הדולר שהעבירו לידי שליחיהם בפולין, הועידו 3,000 דולר לוועד היהודי המרכזי, ורק 2,000 דולר למפעל החדש שעמד לקום ביזמת אנשי תנועת העבודה הציונית.²⁵ סגל שהיה ציוני, וכבר הבין שאין בדעת הקומוניסטים בוועד היהודי המרכזי לאפשר להוציא את היתומים מפולין, דאג מלכתחילה לבל יישמש מפעל פדיון הילדים מידי הציונים והעביר את כל הכסף שקיבל לידי שריד.²⁶

לאחר פדיון הילדים הראשונים החלו העניינים להתגלגל בקצב מהיר. בקרב האפוטרופוסים הנוצרים בוורשה ובסביבתה שברשותם היו ילדים יהודים, כנראה פשטה השמועה שאפשר לקבל בעבורם תמורה נאותה, והם החלו להביא את הילדים לבניין הוועד היהודי המרכזי. שם קיבל אותם יוסף בודנייב שהיה מקורב לתנועות החלוציות, והוא הפנה אותם למעון המפלגה.²⁷ לא יצאו ימים רבים ובדרך זאת נפדו עשרים ושמונה ילדים, וכולם נשלחו לקיבוץ הילדים של דרוור שבביטום. עם הראשונים שנשלחו לשם נמנו, לבד מאיזו ופולה מילר, הלינה פלדנשטיין, סטפצ'יה זנפמן, ומרצל לנדסברגר. סגל ומרגושס ביקרו אצל הילדים בביטום, שוחחו עמם ומצאו עניין במפעל פדיון הילדים שהחל לקרום עור וגידים. עם זאת הם הבהירו ליוזמיו שכדי לגייס למענו באמריקה את הכספים הדרושים, יש לפרסם אותו כראוי. הם גם דרשו במפגיע להוציא את פדיון הילדים מידי תנועת דרוור כדי שיהיה למפעל מתואם של כל הגופים הציוניים שפעלו בפולין.²⁸

בין נציגי התנועות הציוניות החל משא ומתן מייגע במטרה להקים ארגון לפדיון הילדים. על אף ההתלהבות הראשונית שאחזה בכולם לרעיון פדיון הילדים, נתקל ניסוח המצע של הארגון החדש בקשיים. הכול הסכימו שאת הפעולה הזאת יש למסור לידי תנועות הנוער שכבר קלטו בקיבוצי הילדים שלהם מאות ילדים ובני נוער מגיל שתיים עשרה ומעלה. אשר לקליטת הילדים שייפדו מידי הנוצרים, היה ברור שיצטרפו להקים למענם מוסדות ייעודיים מתאימים, כדי להחזירם ליהדות ולהכינם לקראת העלייה ארצה. אבל בתחרות שהתנהלה בין התנועות על נפש הילדים, היה קשה להגיע לידי הסכמה על המגמה החינוכית שבה יש לחנך את הילדים הפדויים, בו בזמן שברקע עמדה גם שאלת קליטתם של ילדי הרפטריאציה שהחלו להגיע מברית-המועצות. היה מדובר באלפי ילדים ובני נוער שהתחנכו במוסדות חינוך מעורבים, היו מנותקים מחינוך יהודי, ולכן היו כחומר ביד היוצר, וכשהגיעו לפולין היו לעתודה העיקרית של תנועות הנוער המשתקמות.

לאור תחזית זאת, החליטו נציגי תנועות הנוער הציוניות להרחיב את בסיס הארגון החדש שיועד תחילה לילדים שנפדו מידי הנוצרים, ולקלוט בתוכו גם את יתומי הרפטריאציה שלא היה מי שיטפל בהם, גם אם לא התייתמו לגמרי, ואחד ההורים שרד. לאחר כמה וכמה דיונים הגיעו נציגי התנועות - דרוור, השומר הצעיר, נוער בורוכוב, גורדוניה, האיחוד (תנועתם של הציונים הכלליים), הנוער הציוני, עקיבא וויצ'ו -

²⁴ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 84-85. לפי גרסת שריד, שולמו לאישה 60,000 זלוטי. אני העדפתי את גרסת נשמית בשל קרבת עדותה למאורע ובגלל אי דיוקים בעדויות השונות של שריד בנושא זה.

²⁵ אריה טרטקובר מניו יורק לאברהם זילברשטיין בז'נבה, 14 בפברואר 1946, איו"ש, M-20/22.

²⁶ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 85.

²⁷ שר-נשמית, *ואל המנוחה*, עמ' 191.

²⁸ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 120; ראה גם עדות חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68).

לידי הסכם, והוחלט להקים ארגון משותף שייקרא "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים יהודים", ובראשו יעמוד ועד מנהל.²⁹

המונח קואורדינציה הוא טכני במהותו, ובפולין נהגו להשתמש בו בארגונים הציוניים לצורך התאגדויות למטרות אד הוק. לא כן המונח גאולה או "גאולים" שהוצמד לילדים שנפדו מידי מציליהם הנוצרים, שלו קונוטציה טעונה. כאן המקום לחזור ולהדגיש שאת רוב הילדים שניצלו אצל הנוצרים, מסרו לידיהם הוריהם שקצרה ידם מלגונן עליהם. כפי שתואר, רבים מילדים אלה נקשרו רגשית למציליהם שסיכנו למענם את חייהם, אהבו אותם וטיפלו בהם במסירות. על כן השימוש במונחים גאולה או הצלה כשמדובר בפדיונם מידיהם, פוגע בהם. בייחוד פוגע המונח הצלה שרווח בעיקר בקרב אנשי ארץ ישראל, שהיו רחוקים מהמאורעות, לא ירדו לעומק מורכבותם, ולא תמיד הבינו את מה שחוו הניצולים ומציליהם גם יחד. אבל השימוש במונחים אלה שיקף את הרגשתם של האנשים שפעלו אז במטרה להשיב ילדים אלה אל כור מחצבתם. הרגשה זאת נבעה במידה רבה מהקשיים שבהם נתקלו כשביקשו להוציא את הילדים הללו מידי מציליהם, אם מסיבות רגשיות ודתיות, ואם מסיבות כספיות. מעיני האנשים שבשעתם הקימו את הקואורדינציה ופעלו מטעמה, לא נעלמה הרגישות שבשימוש במונחים אלה, והם השתמשו בהם בעיקר לצורכי פנים. כלפי חוץ העדיפו להשתמש במונחים ניטרליים. על כן השם הרשמי שנקבע לארגון החדש היה "קואורדינציה לענייני ילדים ונוער בפולין" (בגרסה הפולנית: Koordynacja dla spraw (dzieci i młodzieży w Polsce).³⁰

הוועד שמונה לנהל את הקואורדינציה, התמקם בעיר לודז' שלאחר מלחמת העולם השנייה היתה למרכז היהודי העיקרי בפולין. עם חברי הוועד נמנו נציגי התנועות שהשתתפו בהקמת הארגון, מהם שעבדו בשכר בתפקידים מוגדרים ובמשרה מלאה, ומהם שהיו נציגי ציבור שהשתתפו בישיבות שבהן דנו בעניינים עקרוניים. אף-על-פי שחברי ועד הקואורדינציה פעלו בלא סמכויות ונהלים שהוגדרו בכתב, בפועל היתה ביניהם חלוקת עבודה ואחריות מוגדרת.³¹ האיש המרכזי בוועד המנהל היה לייבל קוריסקי, נציג השומר הצעיר, שהיה ממונה על הארגון ועל הכספים. קוריסקי ניהל את פעולות הקואורדינציה ברוב תקופת קיומה, ממרס 1946 עד אפריל 1948. משעלה ארצה, החליף אותו בתפקיד פנחס קריבוס, איש נוער בורוכוב, שניהל את פעולות הקואורדינציה עד מועד סגירתה בקיץ 1949. שאר חברי הוועד המנהל של הקואורדינציה היו: שרה נשמית, נציגת דרור (חינוך), מלה מנדלבאום, נציגת גורדוניה (בתי הילדים בלודז'). נציגי האיחוד, הנוער הציוני ועקיבא היו: מנחם קונדה (חינוך וכספים), משה אונגר, עובדיה פלד, וחיים בז'וזה (מזכירות). את ויצ"ו ייצגו אליציה קייל ובלה פשפירוקה (פיקוח על בתי הילדים). נוסף על הנציגים המקומיים של התנועות, ישב תמיד בהנהלת הקואורדינציה שליח מן הארץ שהיה מופקד בעיקר על הקשרים עם מוסדות היישוב בארץ.³² הראשון היה אריה שריד שייסד את הקואורדינציה והיה הרוח החיה בארגון. גם כשבספטמבר 1946 סיים את שליחותו בפולין ועבר לפעול בגרמניה, הוסיף לשמור על קשר עם הקואורדינציה שהיתה לבת טיפוחיו. הוא גם האיש שגייס את רוב הכספים לפדיון הילדים. יוחנן כהן שפעל באותם ימים בפולין בתפקיד שליח המוסד לעלייה ב' ב"בריהה", ופגש בו שם בפעם הראשונה, תיאר כיצד הרשים אותו: "בחור גוף שכל הופעתו אומרת קשיחות, זוג עיניים ערניות, סגנון דיבור יובשני – היה לנו עניין עם פוליטרוק מפלגתי. אבל רושם זה התפוגג עד מהרה. הסתבר כי מאחורי הופעתו החיצונית עומד הר געש של מרץ בלתי-נדלה של אהבת ישראל... לייבלה אהב אמנם את מפלגתו, אבל את כלל ישראל אהב יותר, ובעיקר את ילדי ישראל ששרדו לאחר השואה."³³

שני השליחים האחרים שהחליפו אותו בתפקיד, היו אף הם מהקיבוץ המאוחד: אברהם ברנזון מדפנה, ושייקה ז'וקובסקי מגליל ים.³⁴ שליח אחר שלא היה חבר רשמי בוועד המנהל של הקואורדינציה, אך היתה לו השפעה רבה על הנעשה בתוכו, היה שייקה ויינר, איש עין השופט מהקיבוץ הארצי של השומר הצעיר. ראוי לציין שאף-על-פי שחברי הנהלת הקואורדינציה מונו על בסיס מפתח מפלגתי, כנהוג בתנועה

²⁹ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 120.

³⁰ זה השם המופיע בפרסומים הרשמיים ובמכתבי הקואורדינציה.

³¹ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)ב; עדות פסח זיידמן, מת"ב, 41(68).

³² קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 254.

³³ כהן, עוברים כל גבול, עמ' 237-236.

³⁴ קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 254.

הציונית, הרי בחירת האנשים וחלוקת התפקידים ביניהם היו ענייניות וניכרו בגיל האנשים, בכישוריהם ובזיקתם הרגשית למפעל הזה. רובם כבר עברו אז את שנתם השלושים והיו בעלי ניסיון חיים וניסיון בפעילות ציבורית.

לייבל קוריסקי, יליד וילנה, היה בן שלושים ושלוש כשהחל לפעול בקואורדינציה. בילדותו למד בבית ספר "תרבות", ומנעוריו היה חבר השומר הצעיר. לפני המלחמה עמד בראש איגוד פועלי הדפוס בוילנה. את המלחמה עבר במעמקי ברית-המועצות ובשירות בצבא הסובייטי. אשתו ובתו שנולדה במלחמה, נשארו בוילנה הכבושה ונספו בשואה. כשהגיע לפולין אחרי המלחמה, במגמה להמשיך לארץ ישראל, פגש בו השליח שייקה וינר מהשומר הצעיר וגייס אותו לפעילות בתנועה. אחרי כל הקורות אותם, לא היה לקוריסקי כל עניין לעסוק בפעילות מפלגתית, אך משהוצע לו לעסוק בהחזרת ילדים לחיק עמם, נרתם לכך ברצון, האריך את שהותו בפולין בשנתיים והתמסר למשימה הזאת בכל מאוודו. על מניעיו לקבל על עצמו את התפקיד אמר:

משפחתי ורעייתי, עם הבת שנולדה בינתיים, שנשארו בוילנה לא נשארו בחיים. לא היו לי שום ידיעות מה עלה בגורלם, לא נשארו מהם עקבות... ההצעה לגאול את הילדים שנשארו אצל גויים, במנזרים ובכפרים, ולהחזיר אותם לחיק היהדות קסמה לי... קסם לי גם מבחינה זאת שגם לי היתה בת שלא הכרתי ולא ראיתי, שנולדה בגטו... אולי גם אני אמצא משהו, אולי אשתי לפני שהלכה למות, מסרה את הבת, כפי שנודע לי שהיו מקרים דומים... אם כבר צריך לשבת קצת בלודז', הבה נעשה עבודה שהיא לרוחי ושאוכל לעזור במשהו חיוני מאוד לעם.³⁵

פעילה מרכזית אחרת בקואורדינציה, מיום היווסדה ועד סוף 1947, היתה שרה נשמית (דושניצקה), מאלה שהתו את הפעילות החינוכית המיוחדת לילדי הקואורדינציה. שרה נשמית היתה בת למשפחה יהודית מליטא, בוגרת בית ספר "תרבות" וגימנסיה ליטאית. לפני המלחמה למדה פסיכולוגיה חינוכית באוניברסיטת קובנה. מנעוריה היתה חברת דרוור. במלחמה הצטרפה לשורות הפרטיזנים. אחרי השחרור חזרה לקובנה ושימשה מחנכת בבית יתומים. בדצמבר 1945 עברה לפולין במגמה להמשיך בדרכה ארצה. בלודז' פגשה את אריה שריד שסיפר לה על כוונתו לעסוק בפדיון ילדים שנשארו בידי הנוצרים. הם מצאו שפה משותפת, וכששריד הזמין אותה להצטרף למפעל החדש, הסכימה לדחות את יציאתה מפולין כדי לפעול עמו במטרה להחזיר את הילדים ליהדות ולהעלותם ארצה.³⁶

משהוקם ארגון הקואורדינציה, הוגדרו בכתב מטרותיו שפורסמו מאוחר יותר בעיתון החד פעמי פארגן יידישן קינד (שפירושו למען הילד היהודי) שיצא מטעמו בנובמבר 1946. ואלה הן מטרות הארגון:

1. לפדות ילדים יהודים מידי זרים.
2. לייסד קיבוצי ילדים לילדים בני שלוש עד שלוש עשרה.
3. לקלוט בקיבוצי הילדים: א. גאולים; ב. יתומים; ג. ילדי רפטריאנטים שהוריהם הפקידו אותם בידי הארגון עד שיעלו לארץ ישראל.
4. להעניק לילדים חינוך חלוצי.

את הייעוד שלשמו הוקם ארגון הקואורדינציה ביטאה יותר מכול כותרתו של המאמר הראשי הפרוגרמטי בעיתון זה, "אלע יידישע קינדער מוזנן צוריקקומען צום פאלק!" (שפירושו על כל הילדים היהודים לשוב לעמם!). העיתון ראה אור בשיא פעילותה של הקואורדינציה, ופורסמו בו כתבות הסוקרות את הפעילויות השונות ואת הבעיות המיוחדות של ילדי הקואורדינציה. לעיתון צורפה רשימה של 216 הילדים שהיו אז במוסדות הקואורדינציה.³⁷

בעקבות ויכוחים פנימיים, בין תנועת האיחוד ובין תנועות ארץ ישראל העובדת, הוחלט שמוסדות החינוך של הקואורדינציה יישאו אופי חלוצי, כמו קיבוצי הילדים של תנועות הנוער. דהיינו נקבע שהילדים יחיו בשיתוף מלא ויורגלו מגיל צעיר לשירות עצמי ולעבודה; שיחס המחנכים לילדים יהיה כחם חבר מבוגר לחברו הצעיר; וכי שפת החינוך תהיה עברית.³⁸

³⁵ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)א.

³⁶ שנה-נשמית, ואל המנוחה, עמ' 189.

³⁷ פארגן יידישן קינד, נובמבר 1946, אצ"מ, ע. 5612.

³⁸ נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 121.

אף-על-פי שהקואורדינציה היתה אמורה להיות גוף א-פוליטי הפועל על בסיס הסכמה לאומית, הרי שבאווירת התחרות ששררה אז בין התנועות על נפש הדור הצעיר, היה קשה לנטרל את האינטרסים הפוליטיים של התנועות השונות שהשתתפו בהנהלת הקואורדינציה. תחום אחד בכל זאת היה נקי מתחרות פוליטית והוא פדיון הילדים. בעניין זה ביטלו הפעילים את נטיותיהם התנועתיות ופעלו, כהגדרתו של שריד, "לשם שמים", מתוך הגינות אישית ואחריות לאומית. גישה זאת יש לזקוף בעיקר לזכות אישיותו של קוריסקי שניווט את פעולות הקואורדינציה ברוב תקופת קיומה.³⁹ נושא זה היה כה רגיש שהוא האפיל על הסכסוכים המפלגתיים החולפים, והפעילים למדו לראות את הדברים נכונה. בעיות רבות שהתעוררו בשעת עבודתם המשותפת, נפתרו מתוך הבנה הדדית. כך, למשל, סיכמו ביניהם חברי ההנהלה, מתוך הסכמה כללית ובלא מריבות, את סדר העברת הילדים הגדולים שהגיעו לקואורדינציה, והיו בני שלוש עשרה ומעלה, לתנועות השונות.⁴⁰

בין מקימי הקואורדינציה ומנהליה בלטו בהיעדרם נציגי החוגים הדתיים, ובייחוד נציגי תנועות המזרחי ובני עקיבא שהיו חלק אינטגרלי של התנועה הציונית והנהגתה והשתתפו בכל מוסדותיה. מהתיעוד שבידינו אין לדעת אם נציגיהם שותפו בדיונים על הקמת הקואורדינציה. בדיווחו של אריה שריד לשולחיו בארץ על תחילת מפעל פדיון הילדים נכתב כי, "אמנם ה'אגודה' [אגודת ישראל] ו'המזרחי' עובדים בזה קמעה, אך היום יש עוד מאות ילדים אצל גויים".⁴¹ מפסקה קצרה זאת אפשר להבין כי כשהוקמה הקואורדינציה, כבר עסקו החוגים הדתיים בפדיון ילדים בנפרד. שרה נשמית שהיתה פעילה בהקמת הקואורדינציה, כתבה מאוחר יותר כי, "הדתיים פרשו מהמסגרת הזאת והתחילו בפעולה נפרדת".⁴² למען האמת, החוגים הדתיים בפולין, ציונים ולא-ציונים כאחד, שהיו מאוגדים בוועד הקהילות הדתיות מייסודו של הרב דוד כהנא, החלו באותה עת לפדות ילדים באמצעות איש הרבנות הצבאית ישעיהו דרוקר. לימים האשים הרב כהנא את הסוכנות היהודית וטען שלא שיתפה את דרוקר בפעולות הקואורדינציה. בייחוד יצא קצפו על יצחק גרינבוים, חבר הנהלת הסוכנות היהודית, שעמד בראש ועד ההצלה והשתתף במימון פדיון הילדים. בזיכרונותיו כתב, "הצענו שיתוף פעולה, אבל מלבד הבטחות מעורפלות, לא קיבלנו מהם דבר. סבור אני כי מנהיגי הקואורדינציה, ובעיקר יצחק גרינבוים ששהה אז בפולין, סירבו לסבול בית ילדים דתי במסגרת שלהם".⁴³ ולא היא.

יצחק גרינבוים לא היה מעורב כלל בהקמת הקואורדינציה, ולא היה לו כל חלק בפעילותה עד קיץ 1947. הקואורדינציה הוכפפה למרותו בתור ראש ועד ההצלה של הסוכנות היהודית רק אחרי ביקורו השני בפולין בספטמבר 1947, ודווקא הוא פעל אז לצירוף המזרחי לקואורדינציה, מתוך הבטחת אוטונומיה חינוכית מלאה לבית הילדים של ועד הקהילות הדתיות בזבז'ה, שבו רוכזו הילדים שפדה דרוקר.⁴⁴ לפי עדותו של דרוקר, הוא לא פגש את מייסד הקואורדינציה, אריה שריד, כששהה בפולין. לדבריו, הסיבה מדוע תנועת המזרחי לא יוצגה בקואורדינציה היתה שלא נענו לדרישתה ולפיה הילדים הפדויים ימסרו לחינוך דתי.⁴⁵ ונראה שזאת הסיבה האמיתית מדוע לא הצטרפו החוגים הדתיים לקואורדינציה והעדיפו לפעול בנפרד.

מאחר שהיה מדובר במערכת חינוכית חדשה שהיתה חסרה תשתית לוגיסטית, נזקקה הקואורדינציה מתחילת דרכה למימון שוטף לפעילותה. היה צריך לשלם למשפחות הנוצרות תמורת הטיפול בילדים בשנות המלחמה, ולהקים בתי ילדים מיוחדים לילדים הקטנים שרבים מהם היו מוזנחים וחולים ונזקקו למזון משופר ולטיפול רפואי. היה צורך להלביש ולהנעיל את כולם. למימון כל אלה נדרש כסף רב, ולא את הכול היה אפשר להשיג באותם ימים בפולין ההרוסה והמורעבת. הכתובת הטבעית לבקש את המימון

³⁹ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 86.

⁴⁰ עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)ב.

⁴¹ אריה שריד (לייבל גולדברג), "מכתבי שליחים", בתוך *ידיעות מרכז מפא"י* 182 (7 באפריל 1946), פרויקט ההעפלה, 19-44.8.

⁴² נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 120.

⁴³ כהנא, *אחרי המבול*, עמ' 54.

⁴⁴ פרוטוקולים מהדיונים על המשך פעילותה של הקואורדינציה, לודז', 27 בספטמבר 1947 – 2 באוקטובר 1947, אצ"מ, S261424/.

⁴⁵ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)א.

הדרוש היתה יהדות העולם החופשי, ובייחוד ארגון הג'וינט הטוב והמטיב שתמך בכל המוסדות היהודיים בפולין, בלא הבדל זיקה פוליטית. מקימי הקואורדינציה קיוו למצוא אוזן קשבת לדרישותיהם אצל דוד גוזיק, המנהל המקומי הוותיק של הג'וינט שניהל את פעילות הג'וינט בפולין בשנות המלחמה ומיד לאחריה ושיתף פעולה עם יצחק צוקרמן ועם התנועה החלוצית, אך במרס 1946, כשהוקמה הקואורדינציה, נספה הלה בתאונה אווירית. ויליאם ביין, אזרח ארצות-הברית שהחליף אותו בתפקיד, לא נטה לשנתף פעולה עם ראשי הקואורדינציה בראשית דרכה, ולא מיהר להיענות לדרישותיהם. כדי לעקוף אותו ניסו ראשי הקואורדינציה להפעיל לחץ על הממונים עליו בפריס, באמצעות הקונגרס היהודי העולמי. בקשתם הקונקרטית מהג'וינט היתה תקציב של 140 אלף דולר לשלושת החודשים הראשונים. בכסף זה היו אמורים לממן את פדיון הילדים ולהקים את הבתים למענם. "זוהי שאלת כבודנו הלאומי וכבוד הקדושים שנספדו, שילדים אלה ימצאו את מקומם בבתי ילדים לאומיים שבהם יתחנכו ברוח הנאמנות והמסירות של העם היהודי לארץ-ישראל", כתבו בתזכיר לקונגרס היהודי.⁴⁶ הסכום שביקשו היה סכום גדול למדי, נוכח הצרכים המרובים של כלל הניצולים בפולין. בסופו של דבר הסכים מנהל הג'וינט באירופה, יוסף שוורץ, לממן את החזקת בתי הילדים של הקואורדינציה, וכן את בתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי, אך סירב להקצות כספים לפדיון ילדים.⁴⁷

הטיפול בילדים היה אחד הסעיפים המרכזיים בתקציב הג'וינט בפולין שלאחר המלחמה. בשנים 1948-1945 הקציב הג'וינט בין שמונה עשר לעשרים ושלושה אחוז מכלל תקציב הסיוע היהודי פולין להחזקת בתי הילדים השונים ולעזרה למשפחות שאימצו ילדים.⁴⁸ בעיית הילדים שנשארו בידי הנוצרים, לא נעלמה מעיני אנשי הג'וינט. במסגרת המדור לחיפוש קרובים שהוקם במשרדי הג'וינט בפולין, היה תא מיוחד שטיפל בחיפוש אחר ילדים אלה. בתחילת 1947 סייע הג'וינט ישירות להוציא כשישים ילדים מידי נוצרים.⁴⁹ בהתכתבות הפנימית של הג'וינט מובעת הערכה רבה לפועלה של הקואורדינציה ולתפקיד החשוב שהיא ממלאת. כשהג'וינט נטל על עצמו לממן את החזקת בתי הילדים של הקואורדינציה הוא עשה זאת ברוחב לב. די אם נציין שממרס 1946 ועד אוגוסט 1947 העביר הג'וינט לידי הקואורדינציה כ-35.5 מיליון זלוטי שנועדו להחזיק יותר מ-1,000 ילדים במוסדותיה ולהוציאם מפולין.⁵⁰ אף-על-פי-כן נרתע הג'וינט מלהשתתף ישירות במימון פדיון הילדים מידי הנוצרים באמצעות הקואורדינציה. בחשבונות הקואורדינציה רשומים רק סכומים זעומים שהתקבלו מהג'וינט לצורך פדיון ילדים.⁵¹ מדובר במקרים יוצאים מן הכלל של הורים וקרובים מארצות-הברית ומדרום אפריקה שפנו לקואורדינציה באמצעות הג'וינט, מסרו שמות של ילדים ואת מקומות הימצאם וביקשו שתוציא אותם בשמם מידי מציליהם הנוצרים. במקרים אלה פעל הג'וינט בתור גורם מתווך שמימן את פדיונם ודאג לשולחם אל הוריהם.⁵²

נראה שרתיעתו של הג'וינט ממעורבות ישירה בפדיון הילדים מידי הנוצרים נבעה מדרכי פעולתה של הקואורדינציה, שלא אחת גלשו אל התחום האפור של החוק. הג'וינט, שהיה ארגון סעד יהודי-אמריקני בעל מוניטין בינלאומי, נהנה ממעמד מיוחד בפולין של אחרי המלחמה. הממשלה הקומוניסטית בפולין הפגינה אז יחס חיובי כלפי הג'וינט, שכן לא זו בלבד שהג'וינט היה גורם כלכלי לא מבוטל שהכניס לפולין המרוששת והרעבה מטבע חוץ, מיליוני דולרים, אלא שיחס שכזה היה עשוי לזכות את הממשלה בלגיטימיות במדינות העולם המערבי. דרכו המסורתית של הג'וינט היתה להקפיד ולשמור על החוק במדינות הריבוניות שבהן הותרה פעילותו. אף-על-פי-כן לאחר המלחמה חרג לא אחת מדרך זאת, למשל, כשהשתתף ביד פתוחה במימון פעולות "הבריחה" וההעפלה.⁵³ אבל כשהיה מדובר בנושא הרגיש של הוצאת ילדים יהודים מידי נוצרים בארץ קתולית שרוב עמה התנגד לשלטון הקומוניסטי, והיהודים,

⁴⁶ ועד הקואורדינציה לקונגרס היהודי העולמי, (בלא תאריך, אף שמתוכנו משתמע שנכתב באפריל מאי 1946), אצ"מ, S26/1317.

⁴⁷ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 92.

⁴⁸ AJDC Poland, Annual Reports 1946-1947, GJA/125B/126A

⁴⁹ Report of AJDC Poland, First Quarter 1947, GJA/12B/C-61.034

⁵⁰ המאזן הכספי של הקואורדינציה, מרס 1946 – אוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1424.

⁵¹ שם.

⁵² עדות לייבל קוריסקי, מת"ב, 15(68)ב.

⁵³ יהודה באואר, "ג'וינט", בתוך *אנציקלופדיה של השואה*, כרך א', עמ' 250.

בעיניו, היו סוכניו העיקריים, העדיף הג'וינט לנהוג משנה זהירות והסתפק רק במימון החזקת הילדים והוצאתם אל מחוץ לגבולותיה, וזה לא היה מעט.

בהיעדר מוסד אחר שהיה יכול לממן את פדיון הילדים, נשאר נושא גיוס הכספים בידי ראשי הקואורדינציה. אריה שריד נרתם למשימה הזאת ככל הלהט האופייני לו, הריץ מכתבים לסוכנות היהודית ולוועד הפועל של ההסתדרות בארץ ודחק בהם להקים קרן לפדיון הילדים. "אהבת ישראל דבר נאה הוא", כתב, "אך מעשים של גאולת ניצולים, אין מי שיקיים... הקימו בעוד מועד את מפעל הגאולים הגדול ובצעו את פדיון השבויים הקטנים כל עוד לא איחרנו את השעה!"⁵⁴

במרס 1946 הביא עמו מהארץ לובה לויטה, שליח הקיבוץ המאוחד שהגיע לפולין, 14,000 דולר ששלח למטרה זאת אליהו דובקין מטעם הסוכנות היהודית.⁵⁵ במקביל שמר שריד על קשר עם לואיס סגל ועם שמואל מרגוש שתרמו את הכספים הראשונים לפדיון ילדים, ובאמצעותם השיג מקרן הסיוע של ה"נאציונלער ארבייטער פארבאנד" בארצות-הברית 20,000 דולר. הוא גם התרים למטרה זאת גורמים אחרים בארצות-הברית, כגון ארגון נשות הדסה, ארגון יוצאי פולין, בראשותו של יוסף טננבוים, וגם יהודים אמידים בפולין עצמה.⁵⁶ בשנת 1946 הצליח שריד לגייס יותר מ-40,000 דולר לפדיון הילדים.⁵⁷ בערכי המטבע של ארצות העולם החופשי זה לא היה סכום גדול במיוחד. אך בערכי השוק השחור בפולין שבהם הומרו דולרים אלה, היה סכום זה שווה ל-20 מיליון זלוטי. בתנאי החיים של פולין דאז זה היה סכום גדול למדי, כאשר באותה תקופה תקציב הקיום החודשי הממוצע לאדם נע בין שלושת אלפים לארבעת אלפים זלוטי בלבד.⁵⁸

משהתקבלו הכספים הראשונים, הוחל מיד בפדיון הילדים מידי המשפחות הנוצריות, בלי לחכות שתוקם תשתית מתאימה לקליטתם. ההצלחה הראשונית היתה מעל המשוער. בתוך פחות מחודשיים מאז נוסד ארגון הקואורדינציה, נפדו כשבעים ילדים.⁵⁹ תחילה הוקמו שני בתי ילדים בלודז', האחד לבני שבע עד שלוש עשרה, והשני לפעוטות וילידי גן, בני שש ומטה. שני בתים אלה נועדו בעיקר לילדים שניצלו בפולין. שני בתי ילדים גדולים אחרים הוקמו בפייטרולסיה (Pietrolesie) ובביאלה-קאמיין (Biały-Kamień) שבשלוזיה התחתית. מרבית הילדים ששוכנו בהם, הגיעו עם גלי הרפטריאציה ומקצתם היו ילדים שניצלו בפולין.⁶⁰

זרם הילדים הגובר והולך לבתי הקואורדינציה הציב לפני ראשיה אתגרים שלא היו ערוכים לקראתם, לא מבחינה ארגונית, ולא מבחינת הסגל חינוכי הנדרש כדי לטפל בילדים אלה. כדי להתמודד עם הבעיה פנו ראשי הקואורדינציה אל הוועדים הגליליים של המפלגות הציוניות ברחבי פולין וביקשו את עזרתם באיתור הילדים ובהקמת מוסדות למענם.⁶¹ את הסגל החינוכי חשבו לגייס מקרב תנועות הנוער. אבל המפלגות היו עסוקות בענייניהן ובעיית התומים לא היתה בראש דאגותיהן, ואילו תנועות הנוער שבעצמן סבלו ממחסור במדריכים ברמה נאותה, היו עסוקות בקליטת אלפי הילדים ובני הנוער שהגיעו עם הפליטים מברית-המועצות, ולא מיהרו להקצות מדריכים לקואורדינציה.⁶² יוצאת מכלל זה היתה תנועת השומר הצעיר ששלחה את חסיה בליצקי, מפעילות התנועה הוותיקות מהימים שלפני המלחמה, שהקימה את בית הילדים הראשון של הקואורדינציה בלודז' לילדים הגדולים יותר. כשיצאה עם קבוצת הילדים

⁵⁴ אריה שריד (לייבל גולדברג), "מכתבי שליחים", בתוך *ידיעות מרכז מפא"י*, 182 (4 באפריל 1946), פרויקט ההעפלה, 19-44.8.

⁵⁵ שריד, בתוך *שליחות לגולה*, עמ' 92. שריד נוקב שם סכום של 15,000 דולר, ואילו במאזן הכספי של הקואורדינציה רשום שממרס ועד אוגוסט 1946 התקבלו מהסוכנות רק 14,000 דולר. ראה לעיל: הערה 50.

⁵⁶ עדות לייבל קורסקי, מת"ב, 15(68)א.

⁵⁷ מאזן כספי של הקואורדינציה, מרס 1946 – אוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1424.

⁵⁸ מ' ישי משטוקהולם למחלקת העלייה בירושלים, 25 בינואר 1946, אצ"מ, S26/1248.

⁵⁹ ועד הקואורדינציה לוועדים הגליליים של ההסתדרות הציונית, חוזר א', 12 באפריל 1946, פרויקט ההעפלה, 24.58.

⁶⁰ קורסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 260.

⁶¹ ועד הקואורדינציה לוועדים הגליליים של ההסתדרות הציונית, חוזר א', 12 באפריל 1946, פרויקט ההעפלה, 24.58.

⁶² נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 121.

הראשונה בדרך ארצה, החליף אותה מרדכי בינצ'וק (בהט), איש בעל השכלה פדגוגית, אף הוא מוותיקי התנועה שחזר מברית-המועצות.⁶³ המנהלים האחרים ורבים מאנשי הסגל החינוכי והעובדים של בתי הילדים גויסו מחוץ לתנועות הנוער. למנהלת בית הילדים השני בלודז' שהוקם למען הילדים הקטנים הרגישים ביותר, מונתה הלה לנמן שהתמסרה להם והתמידה בתפקידה זמן רב. את בית הילדים בפייטרוולסיה ניהל אשכנזי, לשעבר מנהל בית ספר "תרבות", ואת בית הילדים שבביאלה-קאמיין ניהל אברהם הלפרין.⁶⁴ עזרו לידם כמה מורים ותיקים שחזרו מברית-המועצות, כמו אברהם צ'רני, מאשה קפלינסקי, דבורה הרברג ומורות צעירות יותר בוגרות בית הספר "תרבות".⁶⁵ שני בתי הילדים שבלודז' פעלו עד קיץ 1949, עד שחדלה הקואורדינציה לפעול, ואילו שני בתי הילדים בשלזיה פעלו זמן קצר למדי, עד שוך גלי הרפטריאציה הגדולים והבריחה הגדולה מפולין בסוף 1946.

הצרכים החינוכיים של ילדי הקואורדינציה היו שונים מצורכי הילדים הגדולים יותר שנקלטו בקיבוצי הילדים של תנועות הנוער. רבים מהם הגיעו מוזנחים וחולים רדופי טראומות ומשקעים מכל מה שחוו, ונזקקו לטיפולם של מחנכים בעלי הבנה בפסיכולוגיה של ילדים קטנים ושל מטפלות מסורות, וכאלה היו מעטים בקרב שארית הפליטה בפולין. גם כשנמצאו בעלי הכישורים המתאימים, הרי בשל חוסר היציבות והנדידה שאפיינו אז את יהודי פולין, לא היה אפשר להיכנס לקשור את גורלם בגורל ילדים אלה. כדי להמחיש כמה היה המחסור באנשי חינוך מנוסים גדול, די אם נציין ששנה אחרי שהוקמו בתי הקואורדינציה, עדיין לא נמצאה גננת מקצועית מנוסה לפעוטות שבבית הילדים שבלודז'.⁶⁶ ראשי הקואורדינציה שנתקלו בבעיית המחסור במחנכים בתחילת הדרך, ניסו להתמודד עמה בעצמם ככל שיכלו. בד בבד עם הקמת בתי הילדים הראשונים, ריכזה שרה נשמית כעשרים צעירים מתנועות הנוער לסמינר שהיה אמור להכשירם לעבודה עם הילדים. בעצם, זאת היתה מעין השתלמות חירום שנמשכה כשלושה שבועות - מסוף מרס ועד ה-18 באפריל 1946 ונועדה לגבש את הצוות החינוכי הראשון שיעבוד עם הילדים הקטנים.⁶⁷ הצעירים שמעו הרצאות בפסיכולוגיה של ילדים בגיל הרך, ברפואה מונעת, בשיטות חינוך בגן ילדים, וכן למדו שירי ילדים עבריים. הרצאות העשרה הם שמעו גם בנושא היסטוריה יהודית ובנושא ההתיישבות בארץ ישראל, שכן למקצתם לא היה מושג כלשהו בנושאים אלה.⁶⁸

מפעלו של ישעיהו דרוקר

כאמור, חוגי היהדות הדתית החלו לפדות ילדים עוד לפני שהוקמה הקואורדינציה. את הפעולות הללו יזם הרב דוד כהנא, שנוסף על תפקיד הרב הצבאי הראשי בצבא הפולני, מינתה אותו הממשלה הפולנית בסוף המלחמה לעמוד בראש ועד הקהילות הדתיות. בין המשימות שוועד הקהילות נטל על עצמו כדי לחדש את חיי הדת בקרב השרידים בפולין, היה גם פדיון הילדים שנשארו בידי הנוצרים. את ביצוע המשימה הטיל הרב כהנא על ישעיהו דרוקר.⁶⁹

ישעיהו דרוקר נולד ב-1914 בעיירה יורדנוב שליד קרקוב, וגדל בבית ציוני דתי של תנועת המזרחי. בילדותו התחנך בבית ספר עברי, ובבחרותו הכשיר את עצמו להוראת מקצועות היהדות. בתקופת המלחמה היה לפליט, התגלגל למעמקי ברית-המועצות והתגייס לצבא הפולני העממי. ביחידתו התבלט בפעילותו למען שמירת הגחלת היהודית בקרב חבריו היהודים - הוא דאג לארגן תפילות בימי חג ולערוך סדר פסח. שמו הגיע לאוזניו של הרב כהנא ובקיץ 1945, עם סיום המלחמה, מינה אותו לאחד מרבני השדה ברבנות הצבאית בדרגת קפטן (סרן), אף שלא הוסמך להיות רב. דרוקר עמד להשתחרר מהצבא,

⁶³ עדויות: חסיה ביליצקי-בורנשטיין, מת"ב, 26(68); מרדכי בהט, מת"ב, 20(68).

⁶⁴ קוריסקי, "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים בפולין", עמ' 260.

⁶⁵ אריה לוי שריד, במבחן הענות והפדות: התנועה החלוצית בפולין בשואה ולאחריה, כרך ב', 1997, עמ' 410.

⁶⁶ ב' קפלינסקי, דוח מבית הילדים של הקואורדינציה, 1 באפריל 1947, אצ"מ, S75/1760.

⁶⁷ הוועד המרכזי של הקואורדינציה, הזמנה למסיבת סיום הסמינר, 17 באפריל 1946, פרויקט ההעפלה, 24.58.

⁶⁸ "סעמינאר פאר קינדער דערציאונג", פארן יידישן קינד, נובמבר 1946, אצ"מ, ע. 5612; נשמית, "הקואורדינציה לגאולת ילדים בפולין המשוחררת", עמ' 121-122.

⁶⁹ כהנא, אחרי המבול, עמ' 47-52.

ולא היה לו עניין מיוחד לטפל בענייני רבנות. אך כשהרב כהנא הפקיד בידיו את הטיפול בפדיון ילדים החליט להישאר בצבא.⁷⁰ אף-על-פי שבעיות שארית הפליטה בפולין לא היו זרות לדרוקר שכבר הספיק להכיר את מצוקותיה, את בעיית הילדים שנשארו בידי הנוצרים טרם הכיר, ולמד רק כשהחל לעסוק בה. במצוקתם נהגו הניצולים באותם ימים לפנות בעניינים המטרידים אותם לכל מוסד יהודי שחשבו שיכול לעזור להם. בין המוסדות הללו היה גם ועד הקהילות הדתיות, שלא היה מסונף לוועד היהודי המרכזי. בתוך כל אלה צצה גם הרבנות הצבאית, בראשותו של הרב כהנא, שהיתה לה זיקה טבעית לוועד הקהילות הדתיות. אנשי הרבנות הצבאית לבשו מדים עם דרגות קצונה ונראו כאילו הם מייצגי השררה, לכן פנו אליהם יהודים שחשבו שאפשר להיעזר בהם. כך הגיע באחד הימים אל משרד הרבנות הצבאית הראשית בוורשה יהודי וביקש את עזרתו של דרוקר להוציא ילד, קרוב משפחתו, מידי משפחה פולנית. דרוקר שעוד לא ידע מה עושים במקרה כזה, החליט להתלוות אל היהודי, ואחרי כמה פגישות עם המצילים, הצליח לשכנע אותם כי ימסרו לו את הילד. במקרה זה לא התעוררו שום בעיות מיוחדות, מכיוון שקרוב המשפחה רצה לקבל את הילד וגם שילם למציליו את הוצאות הטיפול בו.⁷¹

תחילה רק סייע דרוקר לקרובים שהתקשו להוציא את הילדים מידי משפחות מציליהם הנוצרים. אבל כשהחלו להגיע אליו ידיעות על ילדים שברשות משפחות נוצריות בכפרים ובערי השדה, שאין להם דורש, נרתם מיוזמתו להוציאם מידיהם מתוך הרגשת שליחות. כך היה דרוקר לפודה הילדים מטעם היהדות הדתית. ועד הקהילות הדתיות לא היה מוכן להכניס את הילדים שפדה דרוקר וגדלו באווירה נוצרית, לבתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי שהחניוך בהם היה חילוני. לכן בקיץ 1945 הקים בעבורם ועד הקהילות הדתיות שני בתי ילדים נפרדים, כדי שיתחנכו באווירה מסורתית, האחד בזב'ה (Zabrze), סמוך לקאטוביץ שבשלוזיה העלית, והשני בגשצ'ה פוסטה (Geszczce Puste) שבשלוזיה התחתית. בית הילדים בגשצ'ה פוסטה נועד בעיקר לילדים שהגיעו מברית-המועצות עם הרפטרואציה ופעל רק כשנה וחצי, ואילו בבית הילדים בזב'ה רוכזו הילדים שפדה דרוקר מידי הנוצרים. בית זה פעל כשלוש שנים, עד שנת 1949, והיה לסמל של מפעל "פדיון הילדים" של היהדות הדתית בפולין.⁷²

שלא כקואורדינציה שהיתה ארגון ציוני בין תנועת ופעלה באמצעות מנגנון מינהלי ומקצועי שבראשו עמד ועד מנהל, הרי דרוקר פעל לבדו, מסתייע בשירות הרבנות הצבאית וועד הקהילות הדתיות. אף-על-פי שהיה איש המזרחי, לא פעל דרוקר רק בשליחות תנועתו, אלא בשליחות הממסד הדתי שנוציגו היו ציונים ולא-ציונים. בפעילותו שימש דרוקר מעין "אגוניה פרסונלית" לא-רשמית שייצגה שלושה גופים דתיים שונים - הרבנות הצבאית, ועד הקהילות הדתיות ותנועת המזרחי - שביניהם היתה חפיפה.⁷³ מבחינה ארגונית נשאה פעילותו אופי של מפעל של איש אחד, מפעל פדיון הילדים של דרוקר. כמו הקואורדינציה, כך גם דרוקר קיבל את המימון לפעילותו ממקורות שונים בחוץ לארץ, אך לא ישירות, אלא באמצעות ועד הקהילות הדתיות.

מאחר שתנועת המזרחי לא הצטרפה לקואורדינציה עם היווסדה, הרי עד סוף 1947 לא נטל דרוקר מכספי ועד ההצלה של הסוכנות היהודית שנשלחו מהארץ לפולין כדי לפדות ילדים. אין פירוש הדבר שוועד ההצלה התעלם ממפעלו הנפרד של דרוקר, ולא העביר אליו כספים.⁷⁴ בקיץ 1946, עם צאתו של הרב הרצוג לאירופה לטפל בהשבת הילדים שנשארו בידי הנוצרים, העמיד לרשותו ועד ההצלה של הסוכנות היהודית 10,000 לא"י (40,000 דולר). יותר מ-4,000 לא"י מסכום זה השאיר הרב בפולין. מזה קיבלה הקואורדינציה 2,000 לא"י, ואת שארית הכסף, 2,000 לא"י, הקציב הרב הרצוג "לפדיון 300 ילדים והחזקתם בבתי ילדים מיוחדים", היינו למגזר הדתי.⁷⁵ מהדוחות שבידינו לא ברור אם אכן כל הכסף שהקציב הרב הרצוג לפדיון ילדים נועד למפעלו של דרוקר, אך 5,000 דולר מהסכום שהשאיר בפולין, אכן הגיעו לידי.⁷⁶ כמו בקואורדינציה, כך גם במפעלו של דרוקר היו תקופות שחסר כסף, בייחוד

⁷⁰ עדות ישעיהו דרוקר, איו"ש, 3/3249-0.

⁷¹ ש.מ.

⁷² כהנא, אחרי המבול, עמ' 51.

⁷³ עדות ישעיהו דרוקר, איו"ש, 3/3249-0.

⁷⁴ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)א.

⁷⁵ המשרד של הרב הראשי לארץ ישראל להנהלת ועד ההצלה, רשימת הוצאות, ל' ניסן תש"ז, אצ"מ, S26/1266.

⁷⁶ דרוקר, דוח מפעולות פדיון ילדים של ועד הקהילות בפולין, 12 בספטמבר 1947, אצ"מ, S26/1424.

כשנזקקו לסכומים גדולים בבת אחת. אך לא המחסור בכסף עמד למכשול בפעילותו של דרוקר. בעדותו הוא חוזר ומדגיש, "אני לא יכול להתלונן שחסרו לי כספים, ושלא הוצאנו ילדים בגלל מחסור בכסף".⁷⁷ עד תחילת 1947 מימנה הקואורדינציה את פדיון הילדים מהכספים ששריד גייס באמצעות קשריו המפלגתיים עם לואיס סגל בארצות-הברית ועם אליהו דובקין בארץ ישראל. בינתיים עזב שריד את פולין ועבר לפעול בגרמניה והקופה של הקואורדינציה הלכה והתרוקנה, ולא נשאר כסף לפדיון ילדים. ב-2 באפריל 1947 פנתה הנהלת הקואורדינציה ישירות לסוכנות היהודית בירושלים ודיווחה על הישגיה בפדיון ילדים ועל הכספים שהתקבלו ממנה, וביקשה את המשך תמיכתה הכספית.⁷⁸ בד בבד הלכה והתרוקנה גם קופתו של דרוקר. דרוקר פנה וביקש את עזרת הנהלת תנועת המזרחי בארץ, והיא הפנתה את בקשתו ליצחק גרינבוים שעמד בראש ועד ההצלה של הסוכנות היהודית. במכתבו תיאר דרוקר את המצב שנקלע אליו:

העבודה נעשית מיום ליום קשה ביותר. יש עוד הרבה ילדים בידי נוצרים ובמנזרים ובכל פעם ופעם אני מקבל כתובות חדשות. הנני עובד בעצמי... כסף למטרה זו כמעט שאזל, ואינני רואה שמישהו בעולמנו הרחב יתעניין בבעיה זו. כנראה שהיהודים בעולם השלימו כבר עם העובדה שהרבה ילדים יהודים יישארו אצל נוצרים, וכאן בפולין כמעט שאין כפר שלא יהיה שם אצל נוצרים ילד או ילדה יהודים. הפדיון נעשה קשה מיום ליום. אמנם באופן יחסי עולה בעד ילד כחמישים אלף זהוב (זלוטי), כאן זהו סכום קטן, אבל לדאבוני אין לי כבר כסף ואינני יודע באיזה אופן לנהל את העבודה, ואם לא יחישו עזרה, נהיה נאלצים להפסיק את המפעל.⁷⁹

הכתובת הטבעית לבקשות סיוע כספי לפדיון הילדים אכן היתה ועד ההצלה בירושלים. יצחק גרינבוים, ממנהיגיה הבולטים של יהדות פולין לפני המלחמה שעמד בראש ועד ההצלה של הסוכנות היהודית, גילה התעניינות מיוחדת בכל הקשור בשרידי יהדות פולין. אבל מהפניות לעזרה שהלכו ונערמו על שולחנו החל באפריל 1947, מתברר ששנה תמימה, מאז החלו הקואורדינציה וישעיהו דרוקר לפדות ילדים בפולין, לא זו בלבד שלא ידע כלל על המתרחש, אלא שגם לא ידע על קיומה של הקואורדינציה, אף שנושא השבת הילדים שבידי הנוצרים היה קרוב ללב. אחרי המלחמה, מה-24 בפברואר ועד ה-6 במרס 1947, ביקר גרינבוים בפולין ביקור ראשון ונפגש עם נציגי ציבור מקרב שרידי יהדות פולין, אך משום מה איש מראשי הקואורדינציה לא טרח להיפגש עמו כדי להעלות לפניו את דרישתם לעזרה. עם זאת הוא נפגש עם מגדל קוסובר ועם אחותו אמיליה, פעילים מרכזיים בתנועת האיחוד של הציונים הכלליים, מפלגתו של גרינבוים. בשיחה אתם עלה נושא פדיון הילדים, והוא אף השאיר בידיהם סכום כסף למטרה זאת. המתמיה הוא שראשי תנועת האיחוד שישבו בהנהלת הקואורדינציה, לא טרחו כלל לדווח לגרינבוים על פועלה של הקואורדינציה שהיו שותפים לה, ולא העבירו להנהלתה את הכסף שהשאיר בידם ונועד לפדיון הילדים.⁸⁰

לאחר שגורמים שונים שטיפלו בבעיית הילדים שבידי הנוצרים, חזרו ופנו לעזרת ועד ההצלה בירושלים, נכנס הוועד בעובי הקורה של הנושא, ובשלב ראשון, כבר בחודש מאי 1947, הקציב 5,000 לא"י (20,000 דולר) לפדיון ילדים בכל ארצות אירופה. בד בבד הוטל על חיים ברלס, חבר ועד ההצלה ומעוזריו הקרובים של גרינבוים, לברר מה נעשה בתחום זה בפולין ובארצות אירופה המערביות.⁸¹ מה נעשה בפולין לא הצליח ברלס לבדוק כי לא ביקר בה, לעומת זאת ביקר בארצות מערב אירופה ושוחח עם האנשים הנוגעים בדבר. את רשמיו ואת מסקנותיו העביר לגרינבוים:

... ניגשתי לברר את עניין פדיון הילדים ברוח שיחתנו. לצערי, מצאתי ערבוביה רבה בעניין זה. כל המוסדות אוהזים בטלית זו, ואין שיטה ואין ביקורת בפעולות... באתי לידי מסקנה כי רק מוסד המטפל

⁷⁷ עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)א.

⁷⁸ ועד הקואורדינציה לסוכנות היהודית, 2 באפריל 1947, אצ"מ, S75/1760.

⁷⁹ מרכז המזרחי העולמי לגרינבוים, ב' סיון תש"ז, אצ"מ, S26/1317.

⁸⁰ גרינבוים לקואורדינציה, 21 ביולי 1947, אצ"מ, S26/1424; תשובת ועד הקואורדינציה לגרינבוים, 14 באוגוסט 1948, אצ"מ, S26/1601.

⁸¹ בעניין ועד ההצלה, 4 במאי 1947, אצ"מ, S26/1410.

מטיבו ומטבעו בענייני ילדים יכול לרכז פעולה זו. כוונתי לעליית הנוער. אך ברור שצריך להיות ועד מפקח מיוחד על יד עליית הנוער שיהיו מיוצגים בו כל המוסדות הבאים בחשבון למפעל פדיון הילדים. אחרת אין כל אפשרות של ביקורת... ומידך אבקש: א. לאשר את עמדתי בעניין פדיון הילדים על-ידי עליית הנוער לשם ריכוז הפעולה הזאת. ב. להעמיד לרשותי סכום של 10,000 לא"י להתחלת הפעולה בארצות.⁸²

ביקורתו של ברלס על ריבוי הגורמים שבחשו בנושא הרגיש הקרוי "פדיון ילדים", היתה נכונה, אבל הפתרון שהציע, כלומר להעביר את הנושא לטיפול של עליית הנוער, לא היה מעשי, נוכח המשימות החינוכיות הרבות שכבר הוטלו עד אז על עליית הנוער בקרב שארית הפליטה באירופה, והיא ממילא התקשתה לעמוד בהן, בגלל מחסור בכוח אדם ובתקציבים. יתרה מזאת רק אנשים מקומיים יכלו להוציא את הילדים מידי הנוצרים, ולא עצות ופעולות ב"שלת רחוק" מהארץ. באווירה הפוליטית של הימים ההם, של תחרות בין התנועות השונות על נפש הילדים והנוער, היה אפשר רק לשפר את התיאום בין הגורמים השונים שפעלו בשטח למען פדיון הילדים, באמצעות תקציב משותף ומבוקר, כדי למנוע תחרות ב"שוק הילדים" שתוצאתה היתה רק העלאת מחיר הפדיון. וזאת הדרך שגרינבוים בחר אחרי שלמד את הנושא.⁸³

ב-22 בספטמבר 1947 הגיע גרינבוים לביקור שני בפולין של כשלושה שבועות. בין שאר פעולותיו בביקור זה, התפנה גם לאחד את הקואורדינציה עם מפעלו של דרוקר ולהכפוף אותם לוועד ההצלה בירושלים. ב-27 בספטמבר 1947, בישיבה מקדימה שקיים עם חברי הוועד המנהל של הקואורדינציה, אמר להם שמבחינתו הקואורדינציה היא גוף הפועל מטעם ועד ההצלה, והציע שלהבא תתרכז הקואורדינציה רק ב"גאולת ילדים" ואת בתי הילדים שלה תעביר לידי עליית הנוער. כמו כן התעקש שיש לאחד את פעולות "גאולת הילדים" עם פעולות תנועת המזרחי בנושא, דהיינו עם פעולותיו של דרוקר, ודרש שהכסף שנמסר בשעתו לאמיליה קוסובר מהאיחוד יוחזר לקואורדינציה. אשר להמשך מימון פדיון הילדים, הבטיח גרינבוים שוועד ההצלה יעמיד לרשות הקואורדינציה תקציב חודשי בסך 3,000 לא"י (12,000 דולר), והקואורדינציה לא תעסוק עוד בגיוס כספים. בסיכום הוחלט להיפגש בהקדם עם נציגי המזרחי כדי לדון בשאלת איחוד פעולת "גאולת הילדים".⁸⁴

כעבור כמה ימים נפגשה הנהלת הקואורדינציה עם שלושת נציגי המזרחי, יהודה ביאלר, ישעיהו דרוקר וגאניאדזקי, לדון על איחוד פעולות "גאולת הילדים", כהצעתו של גרינבוים. בדיון העלו נציגי המזרחי את שאלת חינוך הילדים, והתנאי להצטרפותם לאיחוד היה שהנהלת בתי הילדים תישאר כפי שהיא. היינו שאיש לא יתערב אצל רעהו בעניין חינוך הילדים. אנשי הקואורדינציה קיבלו את התנאי והוחלט ששיתוף הפעולה יהיה כדלהלן: שני נציגים קבועים מטעם המזרחי, ישעיהו דרוקר ועוד אדם, יצטרפו להנהלת הקואורדינציה; הילדים שדרוקר יפדה, יימסרו לבית הילדים של המזרחי [בזבז'ה]; הקואורדינציה רק תרכז את פעולת "גאולת הילדים" כדי למנוע תחרות; ואת הדרישות לסיוע כספי יפנו הקואורדינציה והמזרחי במשותף לוועד ההצלה בירושלים.⁸⁵

בעצם נשאר המצב כפי שהיה, לבד מההחלטה הרשמית לפעול בתיאום בעניין פדיון הילדים כדי למנוע תחרות. גרינבוים שלא השתתף בדיון הזה, הסכים בדיעבד להסדר החדש וצירף אליו את חתימתו בשם הסוכנות היהודית. ב-29 באוקטובר 1947 אישרה נשיאות ועד ההצלה בירושלים את ההסכם והחליטה, כהבטחתו של גרינבוים, להקציב לקואורדינציה 9,000 לא"י (36,000 דולר) לשלושת החודשים האחרונים של שנת 1947. כמו כן התבקשה הנהלת הקואורדינציה לצרף אליה גם נציג מטעם אגודת ישראל ולהיערך להסכם דומה לזה שנחתם עם המזרחי.⁸⁶

לקראת סוף 1947 זכה נושא פדיון הילדים, באירופה בכלל ובפולין בפרט, לעמוד בראש סדר העדיפויות של ועד ההצלה בירושלים. מתוך כ-21,000 לא"י שהיו ברשות ועד ההצלה באוקטובר 1947, 12,000 לא"י הוקצו עד סוף השנה לפדיון ילדים, מהם 9,000 לא"י, כמובטח, לקואורדינציה בפולין ו-3,000

⁸² ברלס לגרינבוים, 5 ביוני 1947, אצ"מ, S26/1317.

⁸³ גרינבוים לקואורדינציה, 21 ביולי 1947, אצ"מ, S26/1601.

⁸⁴ פרוטוקול מישיבת ועד הקואורדינציה עם גרינבוים, 27 בספטמבר 1947, אצ"מ, S26/1424.

⁸⁵ פרוטוקול מישיבת נציגי הקואורדינציה והמזרחי, 2 באוקטובר 1947, שם.

⁸⁶ גרינבוים לקואורדינציה, 3 בנובמבר 1947, שם.

לא"י לשאר ארצות אירופה. באותה עת הקציב ועד ההצלה לגולי קפריסין ולגולי "אקסודוס" בגרמניה רק 4,000 לא"י. היינו ברבעון האחרון של שנת 1947 הוקדשו 75 אחוז מכספי ועד ההצלה לפדיון ילדים.⁸⁷ בדצמבר 1947 פרצה בארץ מלחמת העצמאות, סדרי העדיפויות השתנו, והתעוררו גם קשיים בהעברת כספים לפולין. אף-על-פי-כן עדיין זכה פדיון הילדים לעדיפות גבוהה. מתוך תקציב כולל של ועד ההצלה לחודשים ינואר-מאי 1948, תקציב של 40,000 לא"י, הוקצבו בכל חודש 3,000 לא"י לפדיון ילדים, כלומר סך הכול 15,000 לא"י, שהם 37 אחוז מהתקציב. מסכום זה נשלחו בכל חודש 2,000 לא"י לקואורדינציה בפולין.⁸⁸ הכפפת הקואורדינציה לוועד ההצלה בירושלים, שבעקבותיה הוזרמו לה הכספים, הפיחו חיים במפעל פדיון הילדים, אך זאת היתה התאוששות זמנית בלבד. למרות הניסיון המצטבר והכתובות הרבות שהיו בידי הקואורדינציה, כמות הילדים ששליחיה הצליחו לפדות מידי אפוסטרופסיהם הנוצרים הלכה ופחתה, ולא עלתה על עשרה ילדים בממוצע בחודש.⁸⁹ מבחינה זאת לא דמתה שנת 1947 לשנה שקדמה לה, שבה נפדו כשישים אחוז מסך כל הילדים שביקשה הקואורדינציה לפדות.

לבד מהקואורדינציה ודרוקר פעלו בפולין מטעם היהדות הדתית עוד גורמים שעסקו בפדיון ילדים, אך בקנה מידה קטן. מדוח פעילותה של הקהילה הדתית בקרקוב של שנת 1945-1946 אנו למדים שקהילה זאת נטלה על עצמה לחפש ולפדות ילדים יהודים שנשארו בידי נוצרים, וכי באותה שנה פדחה היא 14 ילדים בסכום של 140,000 זלוטי.⁹⁰ אין הדוח מפרט אם דרוקר הוא אשר פדה אותם או שמא אנשי ועד הקהילה הם שפדו אותם בנפרד.

בין הראשונים שנחלצו לעזרת הקהילות הדתיות בפולין המשוחררת, לבד מהג'וינט, היה הרב שלמה שנפלד מאנגליה שעמד בראש ועד החירום הדתי, שהקים בתקופת המלחמה הרב הראשי של יהודי בריטניה, הרב יוסף הרץ. הרב שנפלד הגיע לפולין כבר בנובמבר 1945 והביא עמו לקהילות הדתיות משלוח של מצרכי מזון, ביגוד, תרופות ומשאית. בשנת 1946 הוא ביקר בפולין עוד פעמיים, במרס ובדצמבר, והביא עמו עוד סיוע, במצרכים ובכסף, מטעם ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית. בעת ביקורו השני, במרס 1946, התארח הרב שנפלד בבית הילדים בזבז'ה, התרשם מהטיפול הטוב שהילדים קיבלו שם, והבטיח לדרוקר שכל אימת שיזדקק לכסף יוכל לפנות אליו ויזכה לעזרתו. בשני הביקורים הללו הוא גם הוציא מפולין לאנגליה כמאתיים וחמישים ילדים ובני נוער, באמצעות אשרות כניסה בריטיות שהשיג בשגרירות הבריטית בוורשה. בין מאה הילדים הראשונים שהוציא מפולין במרס 1946, כדי למסור אותם למשפחות אומנות באנגליה, היתה גם קבוצת יתומים מבית הילדים בזבז'ה.⁹¹

אנשי הקואורדינציה הציונית לא ראו בעין יפה את העברת הילדים מפולין לאנגליה, בשעה שהם נאבקו להעלותם לארץ ישראל.⁹² בין הילדים שיצאו עם הרב שנפלד לאנגליה היו גם חניכי התנועות תורה ועבודה והמזרחי שהנהגתן לא היתה שלמה עם המעבר לאנגליה בשל הדאגה לעתידם הציוני. כשיצאו הילדים מפולין, פנו מנהיגיהן במכתב לחברי תנועת המזרחי בבריטניה כדי שידאגו לקלוט אותם מיד בשורותיה:

אחרי עמל רב עלה בידנו לייסד בתי ילדים בשביל הילדים שפדינו מידי הנוצרים... וכעת מכיוון שהם נפרדים מאתנו ויוצאים עם הרב שנפלד לבריטניה, הרינו מבקשים מכם מאוד מאוד לקבל את הילדים למוסד בח"ד [ברית חלוצים דתיים] ולדאוג שיקבלו אצלכם את החינוך המתאים, עד שיזכו לעלות ארצה ולהיכנס תחת דגלו של "הפועל המזרחי". אנו מצרפים לכם בזה רשימה של 22 ילדים שהתחנכו אצלנו,

⁸⁷ ועד ההצלה למחלקת הכספים, 3 בנובמבר 1947, אצ"מ, S26/1410.

⁸⁸ שפר לגרינבוים, 2 במרס 1948, שם; (ועד ההצלה) ללשכה הראשית של הקרן הקיימת, 10 במרס 1948, שם.

⁸⁹ נשיאות הקואורדינציה לוועד ההצלה, 10 באוגוסט 1947, אצ"מ, S26/1317; קוריסקי לוועד ההצלה, 8 בדצמבר 1947, אצ"מ, S26/1424.

⁹⁰ דוח פעילות הקהילה הדתית בקרקוב בשנים 1945-1946, איו"ש, P-20/33.

⁹¹ Solomon Schonfeld, *Message to Jewry*, London, [n.d.], pp. 138-139, 156-160; עדות ישעיהו דרוקר, איו"ש, 3/3249-0.

⁹² עדות ישעיהו דרוקר, מת"ב, 28(68)ב.

אבל עם הרב שנפלד יוצאת פלוגה של 104 ילדים... אנו מקווים שתעריכו את גודל האחריות המוטלת עליכם, וילדינו ימצאו אצלכם סביבה משפחתית ולב רגיש. דעו לכם שבידיכם אנו מוסרים את מיטב בנינו שעלה בידינו להציל מטמיעה ואבדן רוחני ומוסרי גם יחד.⁹³

ב-14 בפברואר 1946 הגיע לפולין זרח ורהפטיג, מפעיליה הבולטים של תנועת המזרחי בפולין של לפני המלחמה שמאוחר יותר כיהן בתפקיד שר הדתות בממשלת ישראל, כדי להצטרף למשלחת הקונגרס היהודי העולמי של סגל ומרגושס שהקדימו אותו. בחמשת השבועות שבהם שהה בפולין, הקדיש ורהפטיג את עיקר פעילותו למען תנועת המזרחי והקהילות הדתיות. כשם שסגל ומרגושס הקציבו 5,000 דולר מטעם הקונגרס היהודי לפעילות הקואורדינציה, כך ורהפטיג הקציב 1,500 דולר, מאותו מקור, לבתי הילדים של המזרחי. סכום זה היה רק מקדמה. על-פי עדותו, בתקופת שליחותו בפולין הוא הזרים רבבות דולרים לתנועות המזרחי ותורה ועבודה ולוועד הקהילות הדתיות. המקור לכסף היה תנועת המזרחי בארצות-הברית, ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים, ארגון יהודי פולין בלונדון והקונגרס היהודי העולמי. בין השאר יועד כסף זה גם לפדיון ילדים ולהחזקת בית הילדים בזב'ה.⁹⁴

גורם דתי אחר שעסק בפדיון ילדים היה "הוועד להצלת ילדים" (Child Rescue Commission) מטעם ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים באמריקה, בהנהלתה של רחל שטרנבוך שישבה בשווייץ. שטרנבוך הפעילה בפולין את שרה לדרמן, אישה חרדית שחזרה לפולין מברית-המועצות עם הרפטריאציה והתמסרה לנושא. שטרנבוך סיפקה לדרמן כתובות של ילדים מבוקשים, כסף ודרכונים כדי להעביר את הילדים שתאסוף מפולין לצ'כיה. לדרמן הקימה בביטום שבשלזיה התחתית מעון למען הילדים שאספה ממקומות שונים, ובו הם שהו לפני שיצאו מפולין. היא התחילה לאסוף את הילדים רק בסוף 1946, ולא הספיקה הרבה מכיוון שהמשטרה עצרה אותה ונגזר עליה מאסר בבית סוהר בעוון הברחת ילדים מפולין. על-פי עדותה, עד מעצרה היא פדתה כמה עשרות ילדים, וכעשרים וחמישה מהם הצליחה להעביר לצ'כיה. אבל מעיון בעדותה עולה שמבין הילדים שאספה, רק את מיעוטם פדתה מידי נוצרים, ואת רובם הוציאה מבתי הילדים של הוועד היהודי המרכזי.⁹⁵

מקור: נחום בוגנר, בחסדי זרים, הצלת ילדים יהודים בזהות שאולה בפולין, תשס"א הוצאת יד ושם. עמ' 226-255

⁹³ הוועד המרכזי של מזרחי ושל תורה ועבודה בפולין למזרחי ולבח"ד בבריטניה, 'אדר ב' תש"ו, (13 במרס 1946), אי"ש, P-20/6.

⁹⁴ ורהפטיג, שריד ופליט, עמ' 432-431.

⁹⁵ עדות שרה לדרמן, מת"ב, (68)50.